

Ülevaade konverentsist “Suuline ja kirjalik kultuuris: põimumised ja pörkumised”

12. ja 13. detsembril toimus Eesti Kirjandusmuuseumis Eesti-uuringute Tippkeskuse (CEES) aastakonverents ja Kreutzwaldi päevade 60. konverents, mis uuris suulise ja kirjaliku teabe vahetõrget Baltimaade kultuuris nii ajaloolises plaanis kui ka tänapäeval, kirjakultuuri näiliselt totaalset valitsemise ajal. Seekordne konverents oli juba kolmas CEESI üldkonverents, mille korraldas tippkeskuse kirjakultuuri ja kirjandus-uuringute töörühm. Eesmärgiks oli ärgitada dialoogi eri distsipliinide vaatepunktide vahel, lähtudes töörühma sõnastatud suunavatest ideedest. Ajaloolises väljas vajas selgitamist Baltimaade koloniaalolukorrast tingitud pikalt ja sügavalt eksisteerinud lõhe kirjaliku ja suulise keeletarvituse vahel. Huvikeskmes olid näiteks eesti ja läti kirjakeelte loojate püüdlus kirjeldada siinseid keeli võõrkeele mudelite järgi ja “vahekeele” teke, mis mõjutas nii suulist kui ka kirjalikku keelekasutust; mitmekeelsus ning keelte elementide ringlus suulisest kirjalikku ja vastupidi; kultuuri prestiiži tõus kirjakeele arenemisel ja püsimisel; suuline ja kirjalik kultuur ning selle vahevormid; kirjalikud või suulises vormis kirjaliku maailmaga seotud folkloorižanrid; suulise ja kirjaliku maailma vaheala – rahvalik kirjalikkus; kirjakultuuri õitseajal elavad suulised vormid; elulookirjanduse populaarsus taasiseseisvusperioodil; suulise kõne elemendid kui omaette süsteem; suuliste vormide uurimine kirjas; ilukirjanduses 20. sajandi algusest üha enam kasutatavad suulise keele võtted. Uurimisteemasid ja tegevusvaldkondi tutvustati eesti, inglise, saksa ja vene keeles ning esinejaid oli näiteks Läti, Bulgaaria, Islandi, Eesti ja Saksa ülikoolidest.

Alljärgnev on vaid väga põgus pilguheit ettekannete ja teemade paljususele ega jõua nimetada kõiki ettekandeidki, sest paralleelsektsioonide tõttu oli võimalik kogeda neist vaid osa.

Konverentsi esimene esineja oli Läti Ülikooli dotsent Andris Levans, keskaja ajaloolane. Ta on oma tegevusalal üks tunnustatumaid uurijaid ning on avaldanud artikleid väga mitmetes keeltes. Levansi avaettekannet “Das Wort ist mein Gesicht. Überlegungen zum Verhältnis von Mündlichkeit, Schriftlichkeit und Gedächtnis im Mittelalterlichen Livland” keskendus suulise ja kirjutatud teksti vahetõrrele keskaegsel Liivimaal, mil kirjaoskus oli väga elitaarne pädevus, enamik inimestest (ka ülikud) olid kirjaoskamatud. Inimene kasutas ka muid meeli, et igapäevaelus (ja ühiskonnas) hakkama saada. Liisaks kõnelemisele aitasid kollektiivset rühmaidentiteeti määratleda ka näiteks laulmine ja lugemine. Need väljendusviisid annavadki inimesele eriilmelise näo ehk kujundavad temast isiksuse. Liivimaal püsis suuline suhtlus esmase kommunikatsioonivormina veel 15. sajandi lõpuni, kuna vähe oli neid keskusi, mis oleksid edendanud tekstikultuuri hoogsat levikut. Keskaja Liivimaa teemal jätkas Gustavs Strenga, käsitledes peamiselt läti päritolu (käsi)tööstest koosnevate gildide gildiraamatuid.

Et suulisuse ja kirjaliku ning kollektiivse ja isikliku mälu põimumine ja pörkumine on aktuaalne tänapäeva kultuuriteadustes, veenis teine avaettekannet. Islandi Ülikooli folkloristika professori Terry Gunnelli huviorbiidis olid muistendid ja saagad, Islandi kultuurilooga seotud uskumused ja tähtpäevad, folkloorne draama ja tegevuskunstid. Tema õpetamis- ja uurimismaastik on lai: skandinaavia, islandi ja keldi pärimuskultuu-

rid, traditsioonilised mängud ja pühad, kuid folkloristlike teemade kõrval ka kirjandus: keskaegne draama, Shakespeare, Ibsen, Strindberg, absurditeater, tegevuskunstud, performance jne. Tema ettekandes sai see kõik kokku: "Performance and Audience, Time and Space, Sound and Vision. The Uses of the Performance Studies Approach for the Study of Folklore Past and Present". Gunnell rääkis, kui palju kaob suulist teksti ning elavat esitust selle kirjalikuks "ümbertõlkimisel". Kaob erinevate meeltega tajutav ning seega ka teatud inimlik kogemus elavast esitusest ja osalus selles. Gunnell juhtis tähelepanu sellele, et sarnaselt inimestele esitlevad end ja jutustavad lugusid ka objektid/esemed, näiteks isegi tänav jalakäijatele. Kogetava sündmuse ning loetava teksti vahekorra tänapäeva teatrikunstis ehk "teatri emantsipeerumisest kirjandusest" rääkis Anneli Saro (TÜ). Kas postdramaatiline teater tähistab teatri lõplikku emantsipeerumist kirjandusest või on klassikaliste dramaturgiareeglite järgimine vähemalt sõnateatris siiski vältimatu? Küsimus jäi esialgu vastuseta ja sõltub sellest, mis tuleb peale postdramaatilist teatrit. Eduard Parhomenko (TÜ), kes arutles filosoofia kõnelisuse üle Tõnu Luige loengutes, lisas huvitava varjundi esineja kuulamise, vaatamise ja lugemise võrdluse: loengutes tuleb kuulata iseennast, lasta end kanda mõtlemisel. Ettekannet ilmestas helisalvestis Luige loenguhäälest. Ulrike Plath huvitus sellisest suulise ja kirjaliku vahealale jäävast žanrist nagu jutlus, võttes näiteks Liivimaa kindralsuper-intendendi Karl Gottlob Sonntagagi jutlused. Mõeldud küll suuliseks ettekandmiseks, lasi Sonntag oma jutlused siiski trükkida ja tänu sellele saavad need olla ka meie uurimisobjektiks. Kuivõrd annavad trükitud jutlused märku nende suulisest esitusest?

Mitu ettekannet tegeles kirjakeele ja suulise keele vahekorraga. Aivar Põldvee käsitles kirjakeele kujunemist seoses kooliõpetuse ja lugemisoskuse levikuga 17. sajandil. Kui varaseim kirjakeele variant tekkis võõrkeele teoreetilisel eeskujul, siis sajandi lõpus hakati üha rohkem kuulama keele kandjat ennast. Helle Metslang ja Külli Habicht määratlesid 17. ja 18. sajandi eesti kirjakeelt alam-, ülem- või baltisaksa keelest arenenud vahekeelena, mille markantsemad jooned hakkasid taanduma alles 19. sajandil. Vaatluse all olid peamiselt eesti soost 19. sajandi kirjakeele arendajate, sealhulgas ka Fr. R. Kreutzwaldi keelematerjalid. Reet Benderi ettekanne käsitles baltisaksa suulise keele kujunemist 150 aasta jooksul viies etapis: esmalt kõneldi siinmail ülemsaksa elementidega alamsaksa keelt, seejärel (vastavalt sissesõitnute päritolumaadele) alamsaksa keelt, siis alam- ja ülemsaksa segakeelt, kus ülekaalus olid veel alamsaksa elemendid; seejärel alam-ülemsaksa keelt ülekaalukate ülemsaksa elementidega ning viimane siinmail kõneldud saksa keele variant ehk nn baltisaksa keel oli ülemsaksa keel, milles oli säilinud alamsaksa relikte. Liina Lindströmi murdekeele alast ettekannet ajendas küsimus, kas mõne murdenähtuse näol on tegu suulises kasutuses olnud erijoonega või tõepoolest teatud piirkonna murdejoonega, mis ei ole aja jooksul jõudnud kirjakeelde.

Folkloristlikku vaatepunkti esindas Tiiu Jaago, kes jälgis suulise pärimuse saamist kirjakultuuri osaks ning folkloristika vaatepunkti muutumist selle protsessi kirjeldamisel. Setu jutupärimust käsitles Kärrri Toomeos-Orglaan. Kuidas kirjalik tekst liigub suulisse pärimusse ja vastupidi, selgitas Liina Lukas vendade Grimmide muistendite ja muinasjuttude näitel. Grimmide muinasjutud, mida hakati 19. sajandi keskpaiku tõlkima eesti keelde, leidsid kiiresti tee rahvapärimusse. Grimmide muistendite (Deutsche Sagen, 1816–1818) mõju oli seevastu kaudsem, mõjutades pigem jutustamise formaalseid vahendeid (žanri, jutustamise viisi).

Lisaks ajaloolistele teemadele käsitleti konverentsil mitmeid tänapäevase kultuuri nähtusi, mis jäävad suulise ja kirjaliku piirimaile: intervjuu (Triinu Ojamaa), päevik (Leena Kurvet-Käosaar), unenäopäevik (Mare Kõiva), elulugu (Tiina Ann Kirss), *on-line* kommentaarium (Ell Vahtramäe). Kuidas on võimalik talletada ja teaduslikult kirjeldada sellist suulist nähtust nagu inimese hääl, sellest kõnelesid Hille Pajupuu ja Rene Altrov.

Et teema on ka rahvusvaheliselt huvipakkuv, näitas Linda Kaljundi, tutvustades Soome Kirjanduse Seltsi haakuvat projekti “Kirjad ja laulud”, mille eesmärk on ületada modernsete rahvuste ja teaduslike traditsioonide piirid, keskendudes materjalidele, mis jäävad erinevate sotsiaalvõrgustike, väljendusregistrite, ususüsteemide ja väiksemate traditsioonide ristumisalale. Uurimisobjeks on sidemed kõrg- ja madalkultuuride, kirikliku ja ilmaliku ning suulise ja kirjutatu vahel. Projekt jaotub neljaks väiksemaks uurimisteemaks: sotsiaalne ja religioosne kirjavahetus; lauluraamatud, manuskriptid ja võrgustikud kui side sotsiokultuursetes kihtides; muutused kohalikes laulukultuurides; poetikaregistrid suulise ja kirjaliku kultuuri liitepunktis. Projekti idee on ümberhinnata varasem soome poeetika ning sotsiaalne ja kultuuriline ajalugu.

Veel tutvustati Peeter Tinitši, Oleg Sobchuki ja Artjom Shelya algatatud kultuuri evolutsiooni seminari, mis analüüsib kultuuriprotsesse, digitaalseid humanitaaraineid, kognitiivteadust ning nendega seonduvaid alasid. Humanitaarteadusliku ajakirja *Methise* võrdleva kirjanduse erinumbrit (17/18) tutvustasid Liina Lukas ja Leena Kurvet-Käosaar. *Methise* keeleteoimetaja Kanni Labi tegi juttu kokkuvõtvalt teosest “Paar sammukest XXIX: Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 2013”, kus sisaldub nii teoreetilisi kui rakenduslikke uurimusi eesti kirjandusajaloo, raamatuteaduse ja folkloristika alalt, samuti erinevate uurimisprojektide tulemusi. Ühtlasi avati Heinike Heinsoo sissejuhatusel näitus “Läänemeresoome keelte ja kultuuride uurijad I. Enn Ernits”.

Hegely Klaus